

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

Պ. Տիէօլաֆուա՝ քաղաքական ճարտարագետն, քանի մը տարի Տաճկաց արուեստները հետաքննելէ յետոյ, գիտութեանց և գեղարուեստից պաշտօնարանէն յանձնարարութիւն ընդունեցու 'ի Պարսկաստան ուսումնական ուղևորութիւն մը կատարելու, և հոն՝ մեր թուականին երրորդ զարէն սկսեալ մինչև եօթներորդ զար 'ի Սասանեանց կառուցեալ շէնքերը, և յախճապակը գունազարդելու ծաղումն հետազօտելու համար:

Հասարակաց շինուածոց հոգաբարձութիւնն հրաման տուաւ Պ. Տիէօլաֆուայ՝ թողլու հարաւային փրանկաց երկաթուղւոյն շինութեան ծառայութիւնն, իրեն յանձնելով իրանի մէջ գտնուած հին ու նոր արուեստով շէնքերը հրատարակելու:

Տիէօլաֆուա տիկինն, որ արդէն իր էրկան նախընթաց ուղևորութեանց մէջ 'ի Սպանիա, 'ի Մարոք, 'ի վերին Եգիպտոս՝ հեռն գնացած էր միշտ, այս անգամ ևս ընկերացաւ իրեն:

Տեղացի քանի մը ժառանգրով՝ առանձին կը կտրեն զՊարսկաստանն և ըզգժուարամատոյց ֆարսիստան, զբաղդէաստան, և յետոյ՝ նաև զԷօջն զլիսովին: Այս երկիրս՝ յորում չէին կրցած դարդ միջամուկ լինել փրանկական ամենայն նախընթաց ուսումնական ուղևորութիւնք, թերակատար զններ էր Լօֆղիւս, պարսկային և օսմանեան սահմանաց որոշողութեան ժամանակ:

Տասն և չորս ամիս տևեց ուղևորութիւնն. այս միջոցիս ճանապարհորդքն հարիւր քառասուն հանգուցով՝ հինգ հազար ութ հարիւր քսան և ինն մղոն տեղ կտրեր են ձիով:

Ճանապարհորդութեան ամբողջ ժամանակ Տիէօլաֆուա տիկինն ուղևորու-

թեանց օրագրին նիւթ հայթհայթելու և լուսանկարն հանելու պիտի պարապէր: Եւ ահա այս ստորագրութեանց հատընտիրքն են՝ զորս հրատարակելու ձեռք կը զարնենք այսօր:

Ա

Երեւան. — Մարտ 'ի Կտպոյան. — Գիւղացոց խումբն. — Հայ մանուկն. — Երեւանու հին մզկիթն. — Կովկասեան ձառստորագրութիւնն. — Սարտարաց պարտաւրն. — Արարատայ տեսիլն. — Երեւանու շրջակայի մշակութիւնն և գիւղք. — Նախիչևան. — Մասիստ-նումա. — Արաքս փամպուկ:

29 Մարտ 1881. — Զուարթատուսիլ քաղաք մ'է Երեւան, իր պատըշգամեայ պարտիզադարդ տներով: Երկած են պողատու ծառքն և քանի մը կէս եւրոպական տանց՝ բոռով սպիտակացած որմունքն՝ զուարթ երևոյթ մը կու տան միսրագոյն դաստակերտաց շէջակուտին մէջ, որոց կը տիրեն շիլի միլիթաց գմէթքն: Եթէ չլինէր Ռուս եկեղեցւոյն կապարեսայ կանաչագոյն կամարայարկն՝ դիւրին էր ինքզինքնիս 'ի Պարսկաստան հասած կարծել:

Կառքերնիս թղթատար ձիոց արշաւակի ընթացիւ կը կտրէ զբողոքն, և յաղթական մուտք մը կ'ընենք 'ի կասդայն (պանդոկ), ունելով հետերնիս բնակչաց խումբ բազմութիւն մը, որ կառքին ետէն վազելով՝ օտարականաց վար իջնելուն հանդիսատես կ'ուզեն լինել:

Տղայքն ու ծերք, որ այս հետադրիր բազմութիւնը կը կազմեն, հաւասարապէս տեղեկ են, յիմանք փոքր-նոռւսոց տափարակ գլխարկն և կոճկն երկայնազգեստն ունին, զոր լեհացի

կը կոչեն յեւրոպա . այլք՝ ոչխարի մօր-
թէ գլանաձև փափխախ անցուցեր են ,
և անդացի հին բնակչաց մուշտակաց
մէջ փաթթուած են : Ամենուն տոգոյն
գեղին մագերէն՝ տափակ և երկայն պառ-
լոյգի նման կպած են : Զգալի կերպով
ճնշուած երեսնին ոչ իմացականութիւն,
ոչ աշխոյժ կ'արտայայտեն , և չկայ բան
մը իրենց շարժմանց մէջ որ երեսաց
արտայայտածը սուտ հանէ :

Գաւթին մէկ անկիւնն՝ պատանի մը
կը նշմարեմ , որոյ խելացի կերպարանքն
չորս կողմերնիս առնող ծանրակաց գէմ-
քերէն բսլրովին կը տարբերի : Իւր կա-
նոնաւոր գծագրութիւնն Յունաստանի
գեղատիպ կերպարանքը կը յիշեցնէ .
իւր սեւաւ և գանգրագիւղ մագերէն վա-
յելապէս կը բոլորեն պայծառ երես
մը , զոր երկու գեղեցիկ չարաճճի աչ-
կունքն կը զուարթացնեն . հնոցեալ
կարմրագոյն ֆէս մը՝ որ կիսով չափ
մագերուն ոլորից մէջ ծածկուած է ,
հողալանդուած որմնց գունին վրայ կը
նշմարուի , և իսկ և իսկ ուշադրութիւնս
կը գրաւէ : Տրադիցոնեցի Հայ մ'է , զոր
պարսիկ վաճառականաց կարաւան մը
աստ բերած ձգած է :

Տղան զմեզ տեսնելուն պէս՝ կառքին
գլխաց կը վազէ , մեր աղետ վար կ'առ-
նու . և կ'առաջնորդէ մեզ 'ի գունձն ,
ուր խոնեալ են ռուս զինուորականաց
ոպայսկոյտ մը , որոնք մարզէն դար-
ձած՝ իրենց պանդոկն եկեր էին աղ-
գային զագուսգիին համար :

Պանդոկին յարգարանքն յերաւի լա-
ւագոյն է քան վիզլթատարական կայա-
րանս , սակայն մեծ բարւոքման կարօտ
է : Անհրաժեշտ աւամուխար և սեղան
մը , որոյ վրայ առհասարակ ամենայն
ուղևորաց համար սպունդք և սանտրեր
գրուած են , գլխաւոր կահ կորասպիւն
են սենեկին . որոյ պատահա՛նքն պտու-
տակ դամով ամրափակեալք , և փոքրա-
դոյն յօգուածոյ սեղուանքն անգրամ
թղթով գոցուած են : Իսկ անկողինն՝
փոկերու վրայ գրուած բազմոյց և
ծածկոյց մը կը կազմուի . սուտն ամե-
նեւին չի գտնուիր , և թերևս առելով

ալ լինի , վասն զի Ռուսք՝ գէթ 'ի կով-
կաս՝ հազուադէպ չեն հաներ ննջելու
համար :

Սիրտս կը ճնշուի երբ սենեակն կը
մանեմ , ուր օգն ոչ երբեք կը փոխուի .
բայց ինչ օգուտ ինքզինքս փափուկ
յուզերնեմ :

Նստիս և առաջ նախաճաշիկն պէտք է
հոգալ , և առ տոյս՝ նշանացի յայտա-
րար և եռանդուն ճառ մը կը խօսիմ ,
զոր իրօք ալ կը զործագրէի այսպիսի
դէպքի մէջ եթէ ռուսերէնն զիտնայի .
Քանի մ'անգամ մատերս՝ բացեալ բե-
րանոյս կը մերձեցնեմ , և միւս ձեռքովս
կուրծքս կը սեղմեմ , իմացնելու համար
տկարացած ստամոքսի մը նեղութիւն :
Այսպիսի անմուռնչ հարցուած մը , որ
'ի Սրիցպերիէ ցՀառարակած դիւրս
հասկնալի է , անպատասխանի կը մնայ
այս տեղս : Իրաւցնէ խիստ դժուարին
լեզու մ'է ռուսերէնն :

Բարեբաղդաբար մանուկ հայազգւոյն
միտքը կարծես լոյս մը կը ծագի . կար-
ծելով որ մեզի հետ տասն օր անցընող
կառավարն լեզունիս հասկընայ՝ կ'եր-
թայ և իսկոյն առ իս կը բերէ զնա :

Հաւատարիմ Մոսկովս՝ որ 'ի Տիգիս
խտաւրէն գիտցողի անունն ունի , իւր
ուսեալ ուսմունքներէն միայն միմասու-
թեան տրուեստն պահած է . կ'առնու-
ծամացոյցս և մասն երկոտասան ժա-
մուն վրայ զնեւով սովորական կերպով
կը մոմաւոյ ծամելիքն իրարու զարնե-
լով , յետոյ ասեղն շրջանակին քառորդն
պարտցնելով ուրախ զըւարթ սեղա-
նի կը նստի : Այս ամենայն ըսել կ'ու-
ղէ , եթէ չեմ սխալիր , որ առ ժամ
բան չի գտնուիր 'ի կապոյն , բայց թէ
ժամն երեքին Լուկուլլոսի քով պիտի
ճաշինք :

Յայնժամ՝ զտրմանալով կերակուր
հայթհայթող անդոյս և պանդոկին վը-
րայ հաւատարապէս , բայց ստամոքսս
տանտօրեայ ծովապահուածքէն կամ՝ առ
գի ծխեալ ապուխտէն խոնջեալ , զուրս
կ'եննիք , յուսալով գտնել Ստամպուլի
պազարոց նման՝ սովորոց առձեռնպա-
արաստ բացօթեայ խոհանոցներ :

Երեւանու վաճառատեղիքն աղմկաւ լից ու բազմամարդ են այսօր, Պարսից Նափուզ կամ տարեմուտն է փողոցն կազմող նեղ կամ լայն անցքի մը երկու կողմն շարուած խանութքն պէս պէս ընչիւք հոծ խռնեալ են. վաճառողքն իրենց կրնկաց վրայ նստած՝ յաճախորդաց հետ կը խօսին, կամ մեղա մաղձիկ՝ ստիժէ համարչին հատիները մատերնուն մէջ կը դարձնեն, և այս՝ աւելի վաճառականական հաշիւը քան թէ աղօթից թիւը համբելու համար։ Շրջող վաճառականքն խլացուցիչ աղաղակներով փողոցէ փողոց կ'անցնին. Ժողովուրդն կը շրջի, կը մը, և կը հայհոյէ և կը խուսափի՝ ուղտուց, ջրեաց, իչոց կարաւանաց մէջէն, որք այս խառնակութեան մէջ զմարդն ոտից տակ չկոխուտելու չափ խելք սնին։

Սակայն Ժողովուրդն այնչափ բազմամբոխ չէ՝ որ արգելու զմեզ չնշմարելու խանութ մը, որոյ տեսքն յանկուցիչ է. հոն շուրէ գլանաձև քեպուպն կը խորովուի, որոյ յարգն կոտտանդնու պօլսոյ վաճառատեղեաց մէջ ծանօթ էր մեզի։

Սեղանատախտակին վրայ դրուած է ոչխարի մանրած մսով լի մեծ կաթնաղ մը, անոր զովն հրաշէկ կայծակեաց վառարան մը պատրաստ կը սպասէ խորովելիքն եփելու. փորձութեանն ինչպէս դիմանանք։ Կ'անցնինք աշպակին (խոհակեր) ետեւ, որ փայտեայ նստարանի մը վրայ կը հրամէ մեզ նստելու, և քեպուպն խորովելուն ներկայ կը լինինք։ Խոհակերն կ'առնու ափ մը մանրածոյ և երկնցընելով՝ երկթէ լայն չամփուրին վրայ կ'անցընէ, յետոյ ձեռքը ջրին մէջ թրջելով՝ մեզմով կը պտրտըցնէ մահն վրայ. ասոն մը կու գայ՝ յորում կարծես կը նշմարեմ որ արուեստաւորն քիչ մ'ալ իր լեզուին ծայրը կը ծառայեցընէ՝ քանի մը ապրտամբ կտորուանք տեղերինն. հաստատելու համար, բայց հետամուտ չեմ լինիր այսպիսի անչաճ խնդրոյ մը խորն թափանցելու։ Ինչ ալ լինի՝ խոհարարութեան այս գործունէութիւնս քնաս

չի բերիր բնաւ խորովածին կատարելութեան, որ քանի մը վայրկենէ յետոյ դիմացին կը դրուի, բարակ հացի մէջ պատած և կը փութանք լափելու, և այս պարտքերնիս կատարած՝ կ'ենենք քաղաքին առաջին այցելութիւննիս կատարելու։

Նախ վաղեմի և մասամբ մ'աւերեալ մզկիթ մը կը տանին զմեզ. զմէթն՝ որ արտաքսապէս բաւական անշքացած է՝ կապտադոյն ապակախառն կզմին տըրներով պատած է. իսկ շէնքին որ մուռնքն քառակուսի յախճապակով ծածկուած են, որոց վրայ նկարիչն ծաղիկներ և թռչուններ նկարած է. քուոց մեծ մասն անձրեւէն կամ թացութենէ ինկած՝ գետինը ցրուած են, ունելով վրանին կապոյտ ենթակայով դեղնադայն գրութիւններ, Գլխաւոր ճակատին ուղղահայեաց երկու կողմէն կամարներ կը բացուին, և գաւթի մը չորս կողմը կը պատեն, որուն միջովայրն լուացման աւազանի մ'աւերակէն կը տեսնուին ցորդ։ Այս կամարայարկքս՝ որոց վրայ կը բացուին արտաքին փողք կամարացն հաւասար թուով սինեկաց դրունք, կը կազմեն մէտրքէնէն սրահն, ուր աղայոց զուրան կարգաւ և ուսանողաց տաճկական օրինաց սկզբունքն կ'ուսուցանեն։ Կրօնական ամենայն շէնք առանձնականաց ծախիւք շինուած են, և հիմնադրաց առատաձեւութիւնն այնչափ կը լինի երբեմն, որ ոչ միայն դպրոցներ կը միացընեն այս շինուածոցս հետ, այլ նաեւ բաղանիք մը և կարաւանատուն մը՝ ուղեորաց համար։ Մզկիթն զանազանորոգութիւն կրած է. յախճապակէն հեռաւոր ժամանակի չի հասնիր, ընդ հակառակն՝ զմէթն եփթնետաւ ներորդ դարու շէնք մը կ'երևի։ Ներքին կողմն մեծ խնամքով զարդարուած է պարուարած ապականիթ աղիւսի և կզմինարի գեղեցիկ միւսկիտով մը։

Մզկիթին մօտ ռուս եկեղեցւոյն ժամացոյցն երեք կը զարնէ. անշուշտ ճաշի ժամանակ է՝ ի կասգայն, կը վուծանք տուն դառնալու։ Վերջապէս սեղանի կը նստինք։ Մեր իւրաքանչիւրին դէ-

մայ կը բերեն աղցանի մեծ սկուռառակ մը, որոյ մէջ ժողոված են իրարու բռնորովին տարբեր տարեբըլ վայնալով ձեռք կ'երկնցընեն խմորուած կաղամբի՝ ոչխարի մսի և թթուած կաթի զանգուածին։ Բիւքն կը զգայ իսկոյն այս խառնրդոյս նորութիւնը, բայց առտա, կաւ սակաւ կը վարժի, և սակայն չիլն՝ խոտովանելու է՝ կովկասու Ռուսաց լաւագոյն կերակուրն է, Յետոյ կու գայ չափով բրինձն, Պարսից ազգային կերակուրն, և սեղանն կը վերջնաւոյ շաքարով և սաւորի քաղցրաւենեակ եւ փած խոզենույ թաթերով։

Գինին աղէկ շինուած է, իր ոսկետեսակ գոյնն, և ասորժելի անուշահոտութիւնն՝ Սպանիոյ հարաւային թիւթի գինիները կը յիշեցնեն։ Համն առնելէն վերջն՝ ակորժ կու գայ մեծապէս շնորհակալ լինելու Նոյ նահապետին, որ անկած է, կ'ըսեն, այգեստանեաց առաջին որթատունկէն երեւանու շրջակայից մէջ։ Այսօր և և խաղողն այն ընդարձակած աւալ դաշտավայրէն յառաջ կու գայ, որ քաղաքիս դռներէն մինչև Արարատայ ստորոտն կը տարածուի։

30 Մարտ. — Օրն արդէն լուսացած էր երբ Սարտարաց ապարանքը հասանք։ Այս շէնքս որ մէկթիւն պէս՝ քաղաքին չորս կողմն ասենով բարձրացած և ամրացած ընդարձակ պարբային ներքին կողմն շինուած է, գաւառիս կուսակալաց՝ Պարսից զօրավարաց բնակարանն էր։

Ներքին գահլիճն լուսաւորող մեծ լուսանցներէն՝ աչքն սքանչելի տեսարան մը կը վայելէ։ Ժայռի մը վրայ շինուած է պալատն, որոյ ստորն ծամածու պողպաներով հեղեղանման գետակ մը կ'ընթանայ, և որոյ թուփքն գեղեցիկ քարէ կամրիւմ միայած են, ուր անդադար կու գան կը խռին Պարսկաստան գնացող կամ Ռուսաստան դարձող կարաւանքն։

Գետէն անդին ջրարբի, ծառազարդ, դալարագեղ հովիտ մը կը տարածուի, և ի խոր հորիզոնին մեծն Արարատ վանճար իր յաւիտենից ձիւնազարդ

դուխն ի վեր կը պարզէ։

Լեռան գագաթն՝ որ յերկու անհաւասար և իրարմէ լեռնադաշտակով անջատուած սարերէ կազմուած է, տեսարանիս բարձրագոյն կէտը կը կազմէ։ Նոյայ տապանն՝ ըստ աւանդութեանն՝ աշակոզման սարին վրայ հանդած է ջրհեղիղէն ետքն։

Յիրաւի շատ աշխատեցուցիչ պիտի լինի Արարատայ սեպացեալ կողից վերայ դիմագրաւելն, սակայն Ալպեան կացրդին անգամն, եթէ ասոր վրայ ելնելու փորձն փորձէին, ապահովապէս իրենց նեղութեանց վարձը կը ստանալին։ Գտնելով ժողովոյ խռոշներու մէջ Սուրբ Գրիգ տապանին ողնափայտն, զոր Սևանայ լճին բարեհիւստ վանաց արեւելքն հուստալով կը ցուցնեն զիտակի մը ծայրովն։

31 Մարտ. — Երեւանու մէջ անցուցած երկու աւուրց լի հանգստեամբ, կ'որոշեմք մեր ժօրալոգ կեանքն նորէն սկսիլ, այս ինքն է պիգակառքն՝ որ Տիգրիսու մէջ դրած դաշանց պայմանայն համեմատ, պիտի տանի զմեզ ի Զուլա գիւղ՝ Ռուսաց և Պարսից սահմանաց վրայ։

Երեւանէն եօթն կամ ութ մղոն հեռու՝ կառավարնիս կրդաւ նորէն իր կառքն խորին տղմի մէջ ձգել։ Սակայն որովհետև արին գեղեցիկ է և ան ձիւն չունինք ոտքերնուս տակը, իմաստասիրութիւննիս քան զպարտադրոյս ի վեր կ'անցնի, և հողակոշայ մը վրայ նստած՝ համբերութեամբ երկու երկար ժամեր կը սպասեմք, որ Ալահն ձիոց և երկու զոյգ կովուց կարեոր ուժ և կամք տայ՝ կառքը ինկած աղտեղութենէն զուրս հանելու։

Երեւանու չորս կողմն հարուստ և պէկ մշակուած է երկիրն։ Ոռոգեալ այգեստանայ, ցորենի, բրնձի և կտաւատի արտորէից մէջ կը ճանապարհորդենք։ Գիւղքն՝ որ իրարու շատմեքաւոր են՝ կ'աղակալենք, ուռնեղ և պլուղատու ծաղկած ծառովք լի են։

Գարունն զամենայն ինչ կը կենդանացնէ ի դաշտորայս։ Գիւղացիք արեւ

գականային գեղեցիկ օրուան մ'օգուտը քաղել ուզելով՝ հոգեբուն վերջին ձեւերը կու տան . կանայք միօրինակ կարճ շապիկ մը և բամբակեայ գեղեցիկ կարմրագոյն տաքատ հագած, առողջանող ածուքը կը նորոգեն, քաղհան կ'ընեն կամ կ'երկրորդեն արդէն բուսնիլ սկըսող արմախքն, և կը բսնան ձմեռ ժամանակ թողուած այգեստանքը:

1 Ապրիլ. — Տեսարանն կը փոխուի բոլորովին, կը դադարի կանաչութիւնն, և ուղին կը սկսի նեղութեամբ բարձրանալ քարուտ ձորի մը մէջէն՝ պատուռուած կիրճ մը տանելով. անտանելի են ուղւոյն վրայ ցցուած ժայռից ցնցմունքն: Ժամն երեքին հանգուցի մը կը հասնինք. քառաձի լուծը կը փոխանակեն տասուերկու կաշմուռն անասունք և վեց կառավարք: Պատճառն կը հարցնենք, առաջնորդն կ'իմացնէ ինձ որ գետէ մը պիտի անցնինք. նաուղւութեան արուեստն ամենին անծանօթ չէ տեղւոյս, բայց միշտ կառաց կամ ձիոց վրայ առադաստ կը պարզեն:

Կամուրջք խիստ ցանցառ են, որով ուղևորք հունէն անցնելու վարժութիւն կը ստանան:

Շքեղ լուծն հողմայ արագութեամբ կը վարէ կառքերնիս, ամէն կողմէն քարերու և ցցուած ժայռից վրայ ոտտուտելով, և կը բիւլ զմեզ բուրրով ընդարմացած՝ հայած ձիւներով ուռճացած գետակի մ'եզերքն: Կառավարքն կանգուն իրենց ասպանդակին վրայ՝ ուժգնակի թեւերն թօթափելով կը միտրակեն գերիվարսն, և աներկիւղ կը մղեն զանոնք՝ ի ջուրն. առաջնորդին կատաղաբար կը հայհոյէ, ջուրն՝ սպիտակ փրփրած՝ ամէն կողմէն ի վեր կը ցոյտի, և կառքն կը մանէ բարձից բարձրութեամբ. վերջապէս շատ մը աջ կողմին ծռելով, ապա ձախ կողմն, նեղութեամբ ծանրաշարժ կառքն միւս ասփունքն կը հասնի, և կը գիմէ ի հանգոյցն, հունէն քանի մը վայրկեան հեռու:

Ձիք և կառավարքն աղէկ շարժեցան. վերջինքս՝ պարծենալով արգելքի մը յաղթած լինելուն, որ այսպիսի եղանակ

կի մէջ օրերով կրնայ խափանել զուղևորս, կ'ընդունին յընկերացն՝ ստոյգ արժանեացն պարտուպառչած և պարկեշտ ուրախակցութիւն:

Մենք ալ շատ բաղաւոր գտնուեցանք լաւ կրակի մը հանդիպելու, որովհետեւ մարտ ամսոյ գետի բաղանիք մը զուարճութիւն չունի ամեններն:

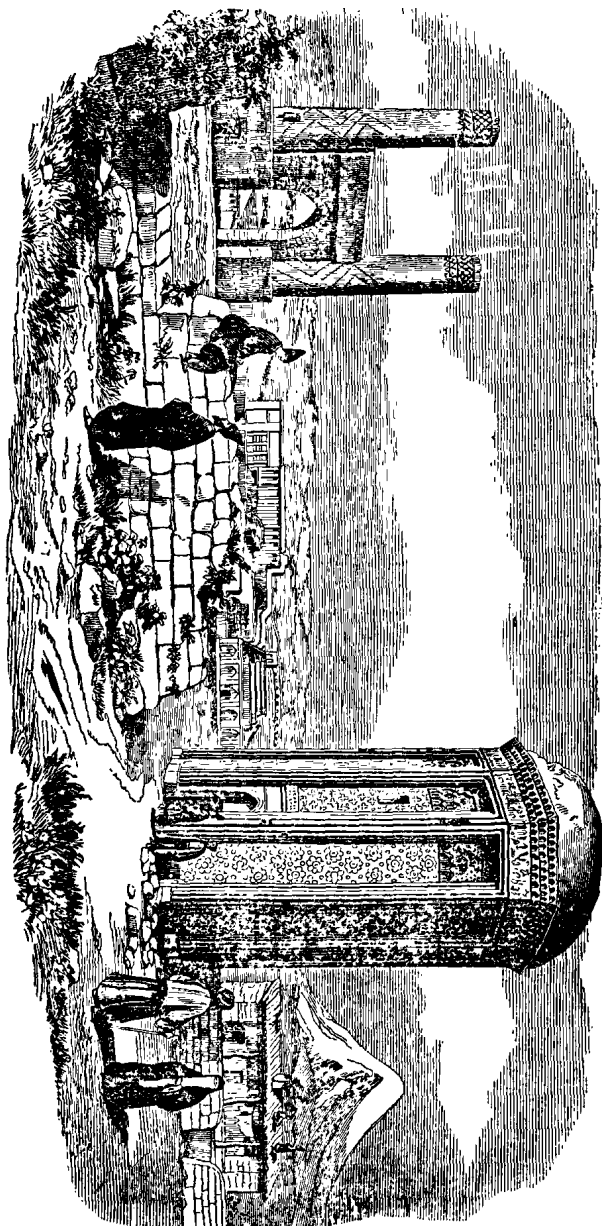
Մութ գիշեր է՝ երբ Նախիջեւանի թղթատարական հանգոյցը կը հասնինք: Ձիք կը լուծուին, աղխն վար կ'առնուի, և կը տանին զմեզ փոքր ու ցած սրահ մը, ուր այժու մորթոց մէջ պլլուած եօթն կամ ութ ձիադարմանք ռազմանկողնոյ վրայ կը ննջեն: Կաշարանին գլխաւորն կը հրամայէ իրենց ելնիլ և ուրիշ տեղ քաշուիլ. այլ իւրաքանչիւր ոք կրցածին չափ խորդուլու կը նայի, և չկայ մէկն որ այս անխորժ հրամանն լսած երևնայ: Երկայն խարազան մը անցուած է մեր առաջնորդին մէջքը. միղմով անոր հանգոյցն կը լուծէ և ձեռքն դեռ չառած՝ նրն ջիղքն արդէն աջ ու ձախ կը վազեն, զէնք և կահ կ'առնուն և երազի պէս կ'անհետանան:

3 Ապրիլ. — Նախիջեւան՝ Երեւանու պէս անցելոյն չքնաղ յիշատակ ունի:

Գլխաւոր հրապարտիկն վրայ չորիք տասաներորդ դարու մոզով ճարտարապետութեան գեղեցիկ օրինակ մը կը գտնուի: Ուլթանկիւն մեծ աշտարակ մ'է, քսան մէկ մէգր բարձրութեամբ, որ երբեմն այժմեան աւերակ Մասչիտ — Ճումայի մասն էր. իւրաքանչիւր կողմն զարդարուած է կղմիտորի և ապականիւթ կապտագոյն շերտից հիւնալի միւսիոնով, որք և իրարու մէջ անցած՝ զանազան ձևեր կը ներկայացնեն՝ վերջին աստիճանի վայելչութեամբ:

Այս չէնքիս գիմաց կը գտնուին երկու բարձր մինարէք, հանդերձ իրենց կողմնակի աղէկ յօրինուածով զրամբն. լուսանցքին քիւքն քուֆի լեզուով լայն արձանագրութիւն մ'ունին, որոյ ապականիւթ գրերն շինուածքին վարդագոյն են թակային վրայ կը փայլին:

Հովսեփի և Յակովբոսի հիմնարկի վրա հիմնված

Դրան սեմին վրայ առաջին անգամ պարսկերէն լեզու խօսել կը լսեմ։ Մինչև ցարդ տարակուսեր էի գիտցածիս և Պերժէի բառարանին վրայ ուստի մեծ ուրախութիւն կը զգամ հանդիպելով քանի մը բառերու՝ զորս դժուարութեամբ յիշողութեանս մէջ տողորեր էի, և կարենալով այլոց պատասխանել, Տփղիսէն հետէ կամ Նշտնայի և կամ զժողովրդ բացատրեի եմ միաբն, բայց կը տեսնեմ որ այս սոս օրէ օր ձանձրանալի կերպ մը կ'առնու։

Պարսկիս տէրն է աշտարակին։ Լսելով երկու օտարականաց գալուստը՝ եւ լեր է իր տնէն, որ մղկթին անմիջապէս ծայրն շինուած է, զմեզ ողջունելու համար։ Զարմացայ տեսնելով իր ռուսզօրավարի նշանապետան, և հարցի թէ ինչու իր աշխարհին տիրապետողաց զգեստն սկսեր է զգննուլ։

« Իմ նախնիքս, պատասխանեց նա, յորդուց որդի այս գաւառիս կուսակալքն էին, ուր որ ազգատոհմն անբաւ երկիրներ ունէր. այսօր ուրիշ հայրենական ստացուածք չունիմ, բայց եթէ այս աշտարակս՝ որ ձեր զարմանաց նիւթ է, հին մէլթիին մինարէքն և ռուսզօրավարի պատուանունն . . . » :

Նախնիքան ծաղկեալ քաղաք մ'էր անշուշտ 'ի Միջին դարս։ Պարսպէն զուրապց կ'ենեմք մեծ մղկթի մը, որոյ զմէթն մասամբ կործանուած է. և անկէջ քիչ հեռաւորութեամբ փորը սիրուն շէնքի մը, որ սրբոյ կամ Տաճկաց մեծ տնձի մը շիրիմն է։

Աթապա Գումպազ գեանուփոր կու մարայարկի մը վրայ յեցած է. իր բրգաձև ծածքն կը միտարնելով ծածկուած է, քիւքն և կողմունքն՝ Մասիտ ճումասի նման՝ քուֆի արձանագրութիւններ ունին, բայց զարդէն աւելի պարզ միայն զոյն կըմկնարէ միւստոն մ'է, չաղախոյ ենթակայի վրայ հաստատուած։

Դրածքին դադաթն արապի բոյն մը կայ, ուր ամէն տարի, կ'ըսեն, այս գեղեցիկ թռչուններն հակիթ ամելու և

թխելու կու գան։ Զագունքն չորս հինգ ամիս կ'ուզեն ծնանելու և մեծնալու համար, և յետոյ հայրենի բոյնը կը թռչուն. իսկ ծնողքն, ծիծառնց պէս, ամէն տարի կը դառնան և նոյն շէնքին ծայրը հակիթ կ'ածեն և կը թխան։

Հաճի լալլակն (երկայնասրուն արագիւն) գիւղի բնակչաց շատ սիրելի է. իր ներկայութիւնն երջանկութիւն կը բերէ. անոր համար այս յարգելի թրուչուն տանկան հաւուց պէս ընտանի է փողոցաց մէջ կը քալէ առանց ներուշու 'ի մանկանց. ուզած առեն քաղաքէն դուրս կ'ենէ՝ օձ որսալու համար, և մանր շարդելով այս սողունքս՝ զուլան և պաշը կ'ուտէ, և փափկագոյն մա, սուէքը ձագուց կը պահէ, որոնց վրայ մեծ սէր և խնամք ունի, և կործաբար կը պաշտպանէ պէտք եղած ատեն՝ արծուեաց և անգղիներու դէմ։

Երբ թշնամին մտնեայ, հաճի լալլակին իր երկայն սրունից վրայ կը կանգնի, կատաղաբոր թեւերն կը շարժէ, և երկու կտուցքն իրարու զարնելով խառնակ ձայն մը կը հանէ, որով շատ անգամ յարձակուն կը փախչի։

Աթապա Գումպազին տէրն արաղլին բարուց վրայ այս տեղեկութիւնքս ինծի տալէն վերջը՝ պարսկերէն լեզուով, կը հրաւիրէ զիս իր տունն գալու և չայ խմելու. սիրով յանձն կ'առնում, ուրախանելու ամենամեծ եռանդն ունիմ։

Երբսր մեկնելու կը լինիմ, հիւրս քանի մ'անգամ առաջարկութիւն մը կ'ընէ ինծի, զոր կործեմ՝ սխալ հասկընալ կարի տարօրինակ կ'երենայ ինծի։ Կ'ուզէ Աթապա Գումպազն ինծի տալ, և անոր գնովն ռուսական ոճով գեղեցիկ տուն մը շինիլ։ Մեծապէս չնորհակալ կը լինիմ իրեն, իմացընելով միանգամայն որ երկար ուղեւորութեան մը սկիզբն լինելովս՝ անխոհմտութիւն կը լինէր՝ իր Աթապա Գումպազի շէնքին պէս վիթխարի և ծանր աղիւ մը հետս չընեցընել։

Կը շարունակուի։